

ЕМОЦІЙНИЙ СТАН ДИТИНИ В СИТУАЦІЇ РОЗЛУЧЕННЯ БАТЬКІВ

THE EMOTIONAL STATE OF THE CHILD IN THE SITUATION OF PARENT'S DIVORCE

У статті розглядається вплив розлучення на психологічний і емоційний стан дитини. Викладено теоретичні основи дослідження – вплив батьків на формування почуттів і емоцій у дітей, роль сім'ї у вихованні дитини, основні причини розлучень у сучасному суспільстві, психологічні проблеми дітей після розлучення батьків. Поведінка дорослих та взаємини в сім'ї можуть як прискорити, так і загальмувати емоційний розвиток дитини. Необхідно розуміти, що сімейна атмосфера є вирішальним чинником становлення особистості дитини, а подальший розвиток дитини, ставлення до себе, своєї сім'ї й оточення багато в чому залежить від ставлення до дитини батьків та інших членів сім'ї, від задоволення її психічних потреб. Роль батька та матері у вихованні дітей є сучасною проблемою. Правильне розуміння різних ролей та виховного впливу батьків надзвичайно важливі. Обидва батьки повинні відповідально виконувати свої обов'язки і ролі, не лише щодо фізичних потреб своїх дітей, також необхідний їхній адекватний психологічний та емоційний розвиток для позитивного розвитку та найкращого повноцінного догляду за дитиною.

Розпад сім'ї є не лише особистою проблемою людей, а і проблемою суспільною. Діти старшого віку висловлюють своє роздратування більш емоційно. Більшість дітей заспокоюються протягом року чи двох після розлучення, але деякі з них відчувають себе нещасними протягом п'яти років після розлучення батьків, навіть усе життя.

Розлучення батьків можна назвати одним із найсильніших емоційних потрясінь для дитини незалежно від того, у якому віці вона перебуває: новонароджена дитина і вже сформована особистість реагують на цю подію приблизно однаково – нерозумінням, страхом перед майбутнім, страхом втрати важливу опору в житті.

Після проведення дослідження автором за допомогою діагностичних методик доведено, що діти з розлучених сімей мають значно виражену емоційну тривожність, невпевненість у собі, відчувають відсутність твердої опори і безпеки, діти можуть зазнавати труднощів в адаптації та соціалізації.

Подружжю, яке розлучається, важливо пам'ятати, що їхня дитина ні в чому не винна, а тому не має страждати. Вони повинні допомогти дитині пережити цю непросту ситуацію.

Ключові слова: діти, розлучення, тривожність, сім'я, емоційний стан, життєва ситуація, самооцінка, конфлікт.

The article discusses how divorce affects the psychological and emotional state of the child. Outlines the theoretical basis of research – the influence of parents on the formation of feelings and emotions in children, what role the family plays in raising a child, the main causes of divorce in modern society, and what are the psychological problems of children after parental divorce. Adult behavior and family relationships can both accelerate and inhibit a child's emotional development. It is necessary to understand that the family atmosphere is a decisive factor in the formation of the child's personality, as well as that the further development of the child, attitude to himself, his family, and others largely depends on the attitude of parents and other family members. from meeting his mental needs.

The role of father and mother in raising children is a modern problem. Proper understanding of the different roles and educational influences of parents is extremely important. Both parents must responsibly fulfill their responsibilities and roles, not only for the physical needs of their children but also for their adequate psychological and emotional development for positive development and the best possible full-fledged care for the child.

The breakup of the family is not only a personal problem for people but also a social problem. Older children express their irritation more emotionally. Most children calm down within a year or two of a divorce, but some feel unhappy for five years after a parent's divorce and even all life.

Parental divorce can be called one of the strongest emotional shocks for a child, regardless of his age: both the newborn and the already formed personality react to this event in much the same way – misunderstanding, fear of the future, fear of losing important support in life.

After the author conducted a study using diagnostic techniques, it was proved that children from divorced families have significant emotional anxiety, self-doubt, lack of firm support and security, children may have difficulty adapting and socializing.

A divorced couple needs to remember that their child is not guilty of anything and therefore should not suffer. They should help the child to survive this difficult situation.

Key words: children, divorce, anxiety, family, emotional state, life situation, self-esteem, conflict.

УДК 159.942

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.30.32>

Хоржевська І.М.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Гречешнюк І.В.

здобувач другого рівня вищої освіти
медичного факультету
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Вплив сім'ї на психологічне здоров'я дитини настільки ж великий, як і вплив внутрішньосімейних стосунків на формування дитячої особистості. Саме в родині створюються передумови для тієї чи тієї психосоматичної недуги, закладаються основи характеру, відточується здатність протистояти майбутнім непростим ситуаціям, прожити без яких людині, на жаль, неможливо.

У сім'ях, де ролі між чоловіком, жінкою і дітьми розподілені психологічно правильно,

зберігається динамічна рівновага. Відчувається позитивний вплив сім'ї на психічне благополуччя дитини. Кожен член сім'ї підтримує сімейне «Ми», в основі якого лежать спільні цінності, любов, теплі почуття і прихильність, які об'єднують і дозволяють бути собою. Є свої сімейні правила, які зрозумілі всім членам сім'ї і яких намагаються дотримуватися. Окрім того, для кожного з подружжя важливо, щоб у дитини були батько і мати [1, с. 178]

У сім'ях, де панує гармонія, зазвичай у дітей не виникають неврози або невротичні реакції, оскільки батьки вчасно справляються зі своїми особистими проблемами, не сваряться у присутності дітей, підтримують теплі, доброзичливі взаємини, ураховують інтереси дітей.

Однак у сім'ях, де трапляються часті сварки між батьками, конфлікти, спостерігається недоброзичливість один до одного, нерозуміння, у дітей часто виникають неврози, невротичні реакції, порушення емоційної сфери. У таких несприятливих умовах невроз у дитини як психогенне захворювання проявляється на психологічному рівні як несумісність із таким ставленням батьків, яку дитина не змогла подолати через особливості своєї психіки і тиск обставин, що перевищують межу її психофізіологічних можливостей. У такій ситуації дитина не може емоційно відреагувати, накопичується нервово-психічне напруження. Унаслідок цього в дитини порушується здатність адекватно сприймати себе, знижується самооцінка, з'являється невпевненість у собі, виникають страхи, тривога, почуття безпорадності, роздратованість [8 с. 365].

Найчастіше проблеми сімей, що впливають на емоційний стан дітей, такі:

- часто виникає розгубленість у подружжя;
- розчарування, очікування від чоловіка (дружини) більшого;
- обговорення значущих питань не з партнером, а з іншими людьми (з батьками);
- подружні зради і майбутні розлучення;
- проживання в цивільному шлюбі як спосіб уникнути відповідальності.

Для підтримки стабільності в сім'ях із несприятливим психологічним кліматом виникають захисні механізми [4, с. 389].

Необхідно розуміти, що сімейна атмосфера є вирішальним чинником становлення особистості дитини, а також те, що подальший розвиток дитини, ставлення до себе, своєї сім'ї й оточення багато в чому залежить від ставлення до дитини батьків та інших членів сім'ї, від задоволення її психічних потреб [7, с. 251].

Для кожної людини сім'я – це перше соціальне середовище, до якого вона увійшла, і це істотно впливає на її існування. Дитина являє собою так зване «ательє», де особистість дитини створюється індивідуально, і так, як притаманно сім'ї загалом, усім її членам. Саме тут, де дитина отримує свою першу картину поведінки, сприйняття, усвідомлює свої цінності, які найінтенсивніше будуть сприяти особистому зростанню. Усі чинники, які впливають на дитину в цьому середовищі, стають важливими елементами в майбутньому, не можуть бути компенсовані середовищем, яке впливатиме на особистість дитини протягом усього життя. Дитина вступає в сім'ю як нова сутність, без будь-яких навичок, основна

родинна місія полягає в наданні всього досвіду навчання, який сприятиме кращому розвитку [6, с. 345].

Одна із серйозних проблем, спричинена відсутністю одного з батьків під час процесу виховання, – це втрачена можливість досягти сексуальної ідентичності шляхом ідентифікації з батьком тієї ж статі, диференціація від батьків із протилежною статтю. «Дитина потребує обох батьків, особливо через те, що відмінності між статями, психічне самолюбство чоловіка і жінки, які доповнюють одне одного як дві половини, що утворюють одну цілу одиницю. Дитині, яка з будь-якої причини вихована тільки батьком чи матір'ю, буквально не вистачає другої половини. І це може вплинути як на життя загалом, так і на особисте життя».

Актуальність проблеми розлучень у сучасному суспільстві зумовлена головним чином зростанням їх кількості не тільки в нашій країні, а й за кордоном. За даними статистики, в Україні розпадається кожен другий шлюб. Розлучення є формальним припиненням дійсного шлюбу між подружжям. Від розлучення варто відрізнити визнання шлюбу недійсним у разі судового рішення, припинення шлюбу через кончину одного з подружжя [5, с. 598].

Варто виділити найпоширеніші причини розлучень, які часто називаються подружжям, яке розлучається, а саме:

1. Втрата любові, взаємоповаги і довіри. Основою сучасної сім'ї є любов, тому втрату даного почуття варто розглядати як досить серйозну причину для розлучення.

2. Подружня зрада, яка зазіхає на любов як основу шлюбу, руйнує цілісність сім'ї. Вона зачіпає більшість сфер сімейного функціонування, завдає психологічної шкоди особистості, становить загрозу самоповазі.

Комплекс почуттів, який виникає як реакція на подружню зраду, включає переживання ревності, самотності, зради, втрати почуття безпеки.

3. Втручання родичів у сімейне життя. За даними досліджень, серед основних причин розірвання шлюбу в перші три роки сімейного життя вказується саме ця причина.

4. Алкоголізм, а також непомірне вживання спиртних напоїв. Дану мотивацію використовують в основному жінки. В останні роки до проблеми алкоголізму додалася проблема наркоманії, яка стає поширеним явищем у молодих сім'ях, де шлюбний вік не перевищує п'яти років подружнього життя.

5. Домагання чоловіка на одноосібне лідерство, що спричиняє порушення норм сімейної рівноправності. Авторитарний стиль поведінки дружини або ж схильність до авторитаризму обох, що виявляється в небажанні взаємних поступок у вирішенні значущих сімейних питань.

6. Несправедливий розподіл домашніх обов'язків, перевантаження жінок через труднощі щодо суміщення робочих і сімейних обов'язків. Ключовою проблемою ця причина стає в тих сім'ях, де обоє працюють, а для дружин є значущими професійно-кар'єрні цілі.

Припинення шлюбу – це удар насамперед по дітях. Дана подія не залишається непоміченою: розлучення може по-різному відбиватися на дітях, на їхній психіці, поведінці та здоров'ї. Багато дітей починають відчувати проблеми у спілкуванні з однолітками, можуть стати замкнутими, роздратованими. Найбільш уразливі – єдині діти [3, с. 304].

Профілактика розлучень – комплекс заходів, який сприяє повноцінному функціонуванню сім'ї, а також спрямований на запобігання можливим проблемам. Одним із шляхів профілактики виступає розроблення спеціальних навчальних і просвітницьких програм. Як приклад можна навести дослідження проблематики сім'ї та сімейного виховання, яке переконливо показує, що чоловік і жінка нині все більш гостро потребують допомоги кваліфікованих фахівців із питань набуття всіх необхідних знань і навичок у сфері регулювання взаємин [9, с. 143].

Дитині потрібна повноцінна сім'я, у якій будуть батько і мати. Позбавлення її спілкування з кимось із них – справжній шок, пережити який без наслідків ще не зміг жоден малюк або підліток.

Щоб вивчити емоційно-психологічний стан дітей молодшого шкільного віку, ми використали такі діагностичні методики: тест «Кінетичний малюнок сім'ї» В. Гулеса, А. Захарова, Л. Кормана, Тест на тривогу (Р. Темпл, В. Амен, М. Доркі), тест на самооцінку «Сходінки» (В. Щур).

Тест «Кінетичний малюнок сім'ї» – ідея використання сімейної картини для діагностики сімейних стосунків, яка виникла в багатьох дослідників, серед праць яких згадуються роботи В. Гулеса, А. Захарова, Л. Кормана й інших. Мета тесту – виявити особливості сімейних відносин. На основі виконання малюнку, відповідей на запитання можна оцінити особливості сприйняття дитиною, переживання сімейних стосунків [2, с. 11].

Тест на рівень тривожності (Р. Темпл, М. Доркі, В. Амен). Ця методика призначена для визначення рівня тривожності дитини молодшого шкільного віку.

Діагностика самооцінки «Сходінки» допомагає виявити систему уявлень дитини про те, як вона оцінює себе, як, на її думку, її оцінюють інші люди, як ці уявлення співвідносяться одне з одним.

У процесі виконання дослідження, для виявлення рівня самооцінки, тривожності дитини та взаємин між членами родини в розлучених

сім'ях була проведена робота на базі Миколаївської загальноосвітньої школи I–III ступенів № 18, з учнями молодших класів у кількості 60 дітей, з яких 30 дітей із розлучених сімей та 30 дітей із повних сімей.

Для виявлення причин тривожності, агресивності дитини й інших видів порушень поведінки, які визначаються внутрішньосімейними відносинами, ми використовували систему кількісної оцінки, де виділяються п'ять симптомкомплексів, як-от: сприятлива сімейна ситуація; тривожність; конфліктність у сім'ї; почуття неповноцінності в сімейній ситуації; ворожість у сімейній ситуації.

За результатами методики «КМС» були обчислені середнє арифметичне значення за п'ятьма симптомкомплексами, отримані дані, які представлені в таблиці 1.

У результаті проведеного аналізу всіх п'яти симптомкомплексів можна зробити висновки, що діти з розлучених сімей мають високий рівень тривожності, не мають емоційного контакту зі своїми батьками або одним із батьків, деякі діти мають низьку самооцінку, також іноді можна побачити підвищений рівень агресії та страху.

Модифікована методика «Сходінки» (В. Щур) призначена для визначення типу самооцінки.

Результати дослідження за цією методикою представлено в таблиці 2.

Отже, результати дослідження самооцінки в дітей із повних та розлучених сімей показали, що досить багато дітей із розлучених сімей мають низьку самооцінку, вони невпевнені у власних силах і в собі, бачать у собі тільки негативне, коли починають будь-яку діяльність, то очікують тільки на невдачу, проявляють підвищену самокритичність. У таких дітей виникають проблеми в навчанні, а саме в успішності, у спілкуванні з однолітками, оскільки такі діти невпевнено почувають себе в контактах із людьми, які їх оточують, на початку виконання якої-небудь діяльності.

Тест на тривожність (Р. Темпл, М. Доркі, Ф. Амен). Дослідження дитячої тривожності є досить значущим у зв'язку із проблемою емоційно-особистісного розвитку дітей, бо підвищена тривожність може дезорганізувати будь-яку діяльність, що призводить до низької самооцінки, невпевненості в собі.

Результати порівняння рівня тривожності показані в таблиці 3.

Загалом, за результатами методики, діти з розлучених сімей дають більшу кількість негативних виборів, тобто частіше вибирають сумне обличчя на пропонованому зображенні за всіма шкалами тесту, ніж діти з повної сім'ї. Також можна зробити висновок, що для дітей із неповної сім'ї ситуація взаємодії дорослого і дитини зумовлює велику тривожність, а для

дітей із повних сімей тривожність спричиняє ситуація взаємодії з однолітками.

Після проведення тестування й аналізу всіх результатів за всіма методиками нами було виділено 20 дітей із розлучених сімей, у яких ми виявили високу тривожності, невпевненість у собі, агресію та непорозуміння в сім'ї.

Ми провели з дітьми корекційні програми, спрямовані на допомогу дитині, для покращення психологічного й емоційного стану в ситуації розлучення батьків.

Використовувані такі види психокорекції та психотерапії:

- корекційні вправи;
- психогімнастика;
- казкотерапія;
- пісочна терапія;
- арт-терапія.

Після проведення всіх корекційних вправ нами зроблено повторні тести на тривожність (Р. Темпл, В. Амен, М. Доркі), тест на самооцінку «Сходінки» (В. Щур), щоб перевірити ефективність проведеної роботи з поліпшення емоційного та психологічного стану дітей із розлучених сімей.

Після проведення повторного дослідження самооцінки дітей із розлучених сімей ми можемо порівняти результати до і після проведення корекційних вправ та побачити, що відсоток дітей з адекватною самооцінкою збільшився. Результати представлені в таблиці 4.

Після проведення повторного аналізу тривожності дітей із повних та розлучених сімей ми можемо побачити, що рівень тривожності у дітей з обох груп став приблизно однаковий.

Таблиця 1

Результати методики «КМС»

Склад сім'ї	Сприятлива сімейна ситуація	Тривожність	Конфліктність у сім'ї	Почуття неповноцінності в сімейній ситуації	Ворожість у сімейній ситуації
Повна	15,78	9,04	10,1	6,76	3,98
Неповна	14,42	11,08	11,98	8,42	5,25

Таблиця 2

Результати дослідження самооцінки дітей із повних та розлучених сімей за методикою «Сходінки»

Тип самооцінки	Діти з повних сімей	Діти з розлучених сімей
Завищений	26,67%	13,33%
Адекватний	60%	46,67%
Занижений	13,33%	40%

Таблиця 3

Порівняння тривожності дітей з повних та розлучених сімей

Рівень тривожності	Діти з повних сімей	Діти з розлучених сімей
Високий	20%	46,67%
Середній	60%	33,33%
Низький	20%	13,33%

Таблиця 4

Порівняльний аналіз результатів дослідження самооцінки дітей за методикою «Сходінки»

Тип самооцінки	Діти з розлучених сімей до корекції	Діти з розлучених сімей після корекції
Завищений	13,33	13,33
Адекватний	46,67	66,67
Занижений	40	20

Таблиця 5

Порівняльний аналіз результатів дослідження рівня тривожності дітей із розлучених сімей

Рівень тривожності	Діти з розлучених сімей до корекції	Діти з розлучених сімей після корекції
Високий	46,67%	20%
Середній	33,33%	46,67%
Низький	13,33%	33,33%

Результати порівняльного аналізу представлені в таблиці 5.

Результати проведеного дослідження свідчать про ефективність розробленої і реалізованої психокорекційної програми. Для підтвердження ефективності програми нами був застосований метод математичної статистики Карла Пірсона (χ^2 – критерій Пірсона).

Результат: $\chi^2_{\text{Емп}} = 21,278$

Відмінності між двома розподілами можуть уважатися достовірними, якщо $\chi^2_{\text{Емп}}$ досягає або перевищує $\chi^2_{0,05}$, більш достовірним, якщо $\chi^2_{\text{Емп}}$ досягає або перевищує $\chi^2_{0,01}$.

Відповідь: $\chi^2_{\text{Емп}}$ однокритичного значення або перевищує його, розбіжності між розподілами статистично достовірні (гіпотеза H_1).

З дітьми, у яких рівень самооцінки та рівень тривожності ще, як і раніше, не відповідають нормативному, повинна бути продовжена психокорекційна робота.

Висновки із проведеного дослідження.

Дітям із розлучених сімей властиві значна емоційна тривога, невпевненість у собі, відсутність твердої підтримки, безпеки. Ми дійшли висновку, що діти з розлучених сімей можуть мати труднощі з адаптацією та соціалізацією. Соціальний педагог та психолог можуть допомогти подолати труднощі, що виникають. Особливостями роботи соціального педагога з адаптації дітей молодшого шкільного віку з розлучених сімей є організація індивідуальної роботи як із сім'єю, так і з дитиною, що виражається у створенні умов для їхньої успішної соціальної адаптації, удосконаленні психологічного стану дитини.

Програма допомагає дитині покращити психологічний стан у ситуації розлучення батьків, поліпшити емоційний, фізичний та психічний стан дитини, яка переживає ситуацію розлучення, шляхом зняття психічного стресу, а також виявлення творчого потенціалу для самореалізації, вираження і зняття стресу. Програма має три основні напрями: робота з дітьми, батьками та вчителями.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Котлова Л., Саух І. Психологічні чинники задоволеності шлюбом на різних етапах подружнього життя. *Науковий вісник Харківського державного університету*. 2019. № 1. 178 с.
2. Лисенко Л. Психологічні чинники задоволеності стосунками в подружніх парах. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 5. 11 с.
3. Максимова Н. Сімейне консультування. Київ : ДП «Видавничий дім «Персонал»», 2015. 304 с.
4. Мушкевич М. Психологічний супровід сімей, що мають проблемних дітей : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2019. 389 с.
5. Посисоев М. Основи психології сім'ї та сімейного консультування. Москва : Владос, 2018. 598 с.
6. Пустовалов І. Психологічні особливості осмисленості життя дітей підліткового віку в сім'ях повторного шлюбу. *Проблеми сучасної психології*. 2015. Вип. 29. 345 с.
7. Столярчук О. Психологія сучасної сім'ї : навчальний посібник. Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2015. 251 с.
8. Федоренко Р. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2015. 365 с.
9. Черезова І. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Бердянськ : БДПУ, 2016. 143 с.